

Мельник Т. П.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України»

Задорожна О. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
методист відділу освіти Байковецької сільської ради

АЛЮЗИЯ У ПРОЗОВІЙ МОВІ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА

Анотація. У статті проаналізовано лінгвістичне явище алюзії як один з основних засобів мовної виразності у творах Володимира Даниленка. У процесі контекстуального аналізу описано особливості функціонування історичної та літературної алюзії. Окреслено найпоширеніші алюзивні стилістичні прийоми у прозовій мові Володимира Даниленка.

Ключові слова: алюзія, алюзивний прийом, семантика, постмодерний дискурс, інтертекстуальність.

Однією з перманентних ознак постмодерного дискурсу є інтертекстуальність, суть якої полягає у безперервному процесі взаємодії текстів та світоглядів у канві художнього тексту. Ключовим художнім засобом, який сприяє реалізації інтертекстуальності, є алюзія – звернення письменника до загальновідомого історичного, літературного чи побутового факту, орієнтоване на обізнаність і кмітливість читача, який має витлумачити цей факт. Використання алюзії робить художній твір цікавим для читача, актуалізує його інтелектуальний потенціал, зближує картину світу літературного твору із реальною картиною світу реципієнта, а також робить зрозумілими йому проблеми літературних героїв, сприяє емпатії почуттів та коректній інтерпретації художніх образів – читач «живе» в тому самому середовищі, що і персонаж.

Метою статті є дослідження особливостей функціонування алюзії у творах Володимира Даниленка – романі «Газелі бідного Ремзі» та оповіданнях «Дегустація в будинку з химерами», «Дивертисмент Цепколенко», «У промінні згасаючого сонця», «Поцілунок Анжели», «Самогон Чучкала» зі збірки «Сон із дзьоба стрижа». Володимир Даниленко – письменник-інтелектуал, чий твори захоплюють читача з першої сторінки цікавим стилем, оригінальною тематикою, вишуканими сюжетами, вкрапленнями фантастики та тонким гумором і користуються популярністю як серед молоді, так і серед представників старшого покоління.

В аналізованому нами текстовому масиві ми простежили такі типи алюзії: власні імена (названі прямо чи опосередковано), літературні образи та історичні реалії.

Контекстуальний аналіз засвідчив, що найуживаніший тип алюзії, яким оперує Володимир Даниленко, – це апелювання до історичних подій сучасності та минулого, з допомогою чого він реалізує «улюблені» художні прийоми – «змішування епох», містифікацію та інтелектуальність. Філософську сутність та неоднозначність історії автор показує читачеві в оповіданні «У промінні згасаючого сонця»: *Історія завжди*

хвилює, як загадкова жінка, – думав, пересікаючи засніжений майдан, – коли приступиш до неї ближче, побачиш зморшкувату бабу з всохлими грудьми і неприємним запахом із рота [2, с. 271]. Основним засобом творення неоднозначності виступає антонімічна пара (*загадкова жінка/ зморшкувата баба*), котра демонструє полярність ставлення різних людей до тієї ж історичної події.

Як ми вже зазначали раніше, найчастіше автор оперує саме історичними алюзіями, які неможливі без уживання власних імен на позначення ключових фігур політикуму. Оскільки події у його творах відбуваються у сучасному автору світі, він майстерно творить темпоральне тло своїх романів та оповідань, враховуючи не лише історичні, а й економічні, соціальні, політичні та навіть комічні аспекти. Отже, історичний аспект твору «Газелі бідного Ремзі» реалізовано двома способами: *перший* – зображення звичних для жителів Криму XVII – XVIII століть реалій (способу життя, стилю спілкування) та конкретної історичної особи – головний герой роману – кримський хан Хаджа Селім Герей I; *другий* – увиразнення суспільного ладу, характерного для України в часи правління Леоніда Кучми, зокрема менталітету жителів краю, настроїв доби, а також прямо чи опосередковано зображено чимало політичних діячів. Оскільки Ремзі – не лише головний герой, а й наратор роману, в образі Сарихана читач безпомилково впізнає самого президента України, насущні проблеми якого суголосні досвіду Селім Герей I – Кучму хочуть позбавити мандата, а він хоче повернути собі владу, тому з допомогою медіума Розалії Шовкалюк переніс у майбутнє кримського хана, щоб той вивчив ситуацію та порадив гарантові, як знову завоювати прихильність народу, закріпити провладні позиції та залишитися при владі ще упродовж кількох каденцій. Такий художній прийом увиразнює інтертекстуальність історичного процесу (жодна із соціальних ситуацій не нова, а історична практика має чимало варіантів вирішення кожної проблеми), сприяє філософському осмисленню дійсності, місця пересічних людей у соціумі. Як ми вже згадували, образ Сарихана – уособлення другого президента незалежної України Леоніда Кучми. Аргументом на користь нашої гіпотези є зовнішній вигляд персонажа (*рудий гяур з колючим поглядом*) [1, с. 3], частотне використання лайки у мові, події в державі, що відбулися саме за його правління.

Темпоральне тло твору твориться за допомогою експліцитного називання ключових фігур українського політикуму: *З приходом Януковича, – пробурчав він, – Кабмін став нагадувати філію Донецької області. У кожному буфеті продають*

тільки пиво «Сармат» і цукерки «АВК» [2, с. 281]. Разом із антропонімом Янукович автор вживає чимало онімних лексем, що увиразнюють стиль правління того чи іншого чиновника: топонім *Донецька область* (край його походження), фірмоніми «Сармат» та «АВК», а також, використовуючи іронію, з гумором розповідає про принципи кадрової політики урядовця (*Кабмін став нагадувати філію Донецької області*) та способи лобювання бізнесу.

Ще одним алюзивним прийомом, яким часто оперує Володимир Даниленко, є використання фірмонімів разом із власними іменами осіб: *Для кожного з нас «Світ кави» біля каплиці Боїмів, «Італійський дворик» чи «Під синьою пляшкою» були не просто львівськими кав'ярнями, а загусили у камені й стилізація під старовину романтичним духом бабусі Австрії, яким просякнутий Львів, духом нашої історії, не зіпсованої* [1, с. 187]. Слід зауважити, що окремі назви суб'єктів підприємницької діяльності, крім сучасної семантики, мають ще виразне історичне значення, яке допомагає виразити загальний зміст твору. Так, перша кав'ярня у Відні, яку відкрив українець Юрій Кульчицький і яка дала початок кавовому бізнесу в Європі, називалася «Під синьою пляшкою», тому логічним є зв'язок цього фірмоніма із ностальгією персонажа за австрійським періодом в історії Львова зокрема та України загалом. Наші міркування підтверджує подальший контекст оповідання «Поцілунок Анжели»: *Іноді шкодую, що пан Кульчицький не заїхав до Києва, – сказав Ромцьо Хилюк, – бо якби він свою першу кнайпу відкрив на Хрещатику, то, може, ми б жили в іншій країні* [1, с. 188].

Цікавий задум автора щодо вживання окремих антропонімів – власних назв, які прямо чи опосередковано називають політичних діячів, письменників та інших відомих людей, які зробили внесок в українську чи світову історію, культуру, економіку тощо: *Від чого помер Гоголь? Відповідь на це питання особливо актуальна для нашого часу, коли людина знову розривається між спокусою влади, слави і страху втратити душу* [1, с. 365]. Як зазначає О. Федосій, «Визначальними жанротворчими чинниками оповідань, що увійшли до збірки «Сон із дзьоба стрижа», є елементи магічного реалізму, які переважно реалізуються у контексті сюрреалістичної стилістики, у векторах екзистенційного світовідчуття» [4, с. 273]. Саме в такому контексті автор вводить у канву свого оповідання «Дегустація в будинку з химерами» образ письменника. Майстерне перевтілення акторів, містичні подробиці життя письменника, постійне відчуття психологічного дискомфорту персонажів твору пояснюють причину смерті українського письменника і водночас сюжет тримає читача у постійній напрузі щодо подальших подій. Проектування образу письменника на події сьогодення сприяють творенню філософського контексту: *Я вважаю Гоголя малоросійською диверсією проти Росії, яку наші критики не можуть або не хочуть побачити. Тільки в малоросійських повістях його поезія прекрасна і просякнута любов'ю та неповторним чаром цієї ненависної нам і підступної землі. У російських творах Гоголь отруїв нас патологічним несприйняттям нашого національного характеру. Він зобразив Росію як країну мертвих душ, він випалив її допла своїм ненависним сміхом, він зобразив її імперію, приреченою на розвал і спровокував три розпади. Два з них уже відбулися, а третій, останній, остаточно знищить Росію* [1, с. 372]. Використання низки мовних знаків культури (вживання історизму *малоросійський*, терміно-

логічного словосполучення *український національний характер*, історично сформований образ політики Росії щодо українства), а також полярність двох культур, реалізована з допомогою антонімів та оксиморонних конструкцій (*просякнута любов'ю та неповторним чаром цієї ненависної нам і підступної землі*), втілюють потужну інтелектуальність та переконливість нарації, глибокий патріотизм, афористичність та актуальність тексту, які, своєю чергою, зацікавлюють читача, стимулюють до прочитання інших творів письменника.

Жанр сатиричного роману дає Володимиру Даниленку у творі «Газелі бідного Ремзі» у цікавій формі зображати недосконалість українського соціуму, зокрема абсурдність бізнесових схем та вчинків чиновників, та як за допомогою комунікативних здібностей та елементарних психологічних способів впливу заробити великі гроші без інвестицій та клопотів, що є виразною алюзією на сучасне українське суспільство. Сповнений комізму та абсурду епізод про купівлю ділянки землі на Місяці [2, с. 70–79]. Тут на перший погляд знайомий з українським менталітетом та шахрайськими схемами Сарихан все-таки піддається впливу афериста Жомпляка та «купує» десять гектарів землі на Місяці. Майстерно вибудований психологічний прийом «завойовування» та «зваблювання» клієнтів суголосний із численними сучасними «бізнесовими» операціями. Автор прозора натякає на характерні риси вдачі багатьох чиновників – жадібність, прагнення легкої наживи та загострене почуття власної важливості, а також низький рівень інтелекту: для переконання шахрай використовує канцеляризми *міжнародний сертифікат, право власності, паспорт, карта з позначеною ділянкою ґрунту, Конституція* [2, с. 72], проте сполучуваність цих лексем у тексті семантично необґрунтована, що дає змогу їх ідентифікувати як оксиморонні словосполучення: *Паспорт громадянина Місяця, міжнародний сертифікат про право власності надрами супутника* тощо. Також засобом алюзійності виступають мовні засоби творення модного в сучасному суспільстві іміджу успішної людини: слова для експлікації позитивних відчуттів та достатку (*гарна пропозиція, гарні діляночки біля моря Достатку і затоки Роси, який краєвид з вікон, Розкішна ділянка Місяця біля озера Снів, пристойна ділянка із гарним краєвидом біля моря* [2, с. 72–73], сповнені позитивної конотації лексеми на позначення зовнішнього вигляду (*нове взуття, випромінював благополуччя*), засоби для бізнесу (*не просто ділянка Місяця, а кар'єр для розробки місячного ґрунту, місячний ґрунт – чудовий матеріал для ядерного палива і може стати дуже вигідним товаром*) [2, с. 72–73], применшення менеджером власних амбіцій задля возвеличення пріоритетів для клієнта (*Коли ви подивитися на повню в телескоп, – засипів Жомпляк, то відразу помітите, чи ніхто не зайняв вашу ділянку. Її ви не побачите тільки під час місячного затемнення <...> Ви знаєте, що супутник повернутий до Землі завжди одним боком, тому наш офіс розташований на темному боці Місяця. «А чому не на світлому?..» – роззубився Сарихан. «Бо світлий бік Місяця дорогий, а ми люди не горді. Ми можемо пожити й на темному»*) [2, с. 73], застосування загальновідомих відомостей зі шкільної програми (*Місяць завжди повернутий до Землі одним боком*), грамотне мовлення. Найголовнішим засобом переконання клієнта став психологічний прийом, суть якого полягає в ототожненні себе з іншими успішними людьми (теж алюзія) – повідомлення про те, що вже чимало політичних лідерів інших країн, діячів куль-

тури тощо придбали цей абсолютно непотрібний крам (*президент Гвінеї-Бісау, П'єр Ришар, Юля* – «Є в нас чудові місячні діляночки на узбережжі моря Криз. Будете жити через тин із Юльою». Сарихан скривився, наче вкусив кислцю: «А можна в іншому місці? Мені від Юлі й тут нема жині, а ви хочете, щоб моя дача на Місяці була коло неї. Щоб ми ще й за межу цеє самое сварились. Та й названіє моря якесь некультяписте. У мене й тут криза...») [2, с. 74]. Виразне семантичне навантаження виконують географічні назви Місяця (*море Криз, озеро Снів, море Достатку* тощо), які показують дуалізм економічної ситуації в країні: комусь достаток, для когось криза, а хтось живе, наче у сні. Сприяють алюзійності образу обмеженості чиновника високого рангу і аномативи: у репліках Сарихана ми фіксуємо як росіянізми і кальки (*Заманчиве пропозиція, – плямкнув Сарихан, – якщо мій скандал і далі буде мати розвітіння і мене не захочуть забрати у Переделкіно під лічне прикритіє президента Російської Федерації, то це, може, прийдесться вибираться на Місяць* [2, с. 73], так і діалектизми, які не пасують мовленню президента, а також мовні конструкції, що репрезентують усвідомлення посадовцем злочинності власних дій (*Не, в Карнатах – не, – похитав головою Сарихан. – Щоб якийсь вуйко мене повісив на смерці за те, що я продав нефтперерабатуючі заводи або що відмолюю гріхи в Печерській Лаврі, а не у Володимирському соборі чи на Аскольдовій Могилі.*) [2, с. 74], просторіччя (*названіє моря якесь некультяписте*) [2, с. 74], недвозначне найменування ключових фігур в українському політикумі (*Юля*). Називання лише на ім'я – поширений серед українських письменників прийом, який, з одного боку, розширює спектр номінантів, а з іншого – репрезентує конкретну особу, добре відому читачеві. Фамільярне вживання (без прізвища та по батькові) в нашій цитаті показує зневажливе ставлення героя до своєї підлеглої, конфліктність політичних фігур увиразнена словосполученнями (*від неї нема жині, щоб ми ще за межу сварилися*), як відомо, мала місце в політикумі перших десятиліть ХХІ століття.

З метою демонстрації злочинної діяльності української влади автор у тексті твору «Газелі бідного Ремзі» нагадує читачеві про події 2000 року – оприлюднення Федеральним Бюро розслідування США розмови Президента України Леоніда Кучми, у якій чиновник затвердив пропозицію Валерія Малєва (Генерального директора державної фірми з продажу озброєнь «Укрспецекспорт») щодо таємної передачі Іраку системи пасивного виявлення «Кольчуга» через третю особу (йорданського посередника), а також, дотримуючись канонів сатиричного роману, ословлює кулуарну інформацію про продаж зброї Україною терористичним угрупованням: *Посередник із Кабула передав, що «Аль-Каїда» хоче закупити наше найсовременніше озброєння. Після того, як «Укрспецекспорт» погорів на «Кольчугах» я перестав довіряти цим роззявам* [2, с. 378]. У такий спосіб Володимир Даниленко показує читачеві жадібність чиновника, його невисипує прагнення до наживи, відсутність відповідальності за власні дії, недалекоглядність (небажання усвідомити чи хоча б замислитися над наслідками цих вчинків), а також висміює ментальність українства, зокрема непоміряний індивідуалізм (жагу збагачення будь-яким шляхом).

Одним із поширених настроїв постмодерного українського суспільства є недовіра до влади, зумовлена численними репресіями проти народу, конфіскації матеріальних цінностей, майнових та психологічних проблем, пов'язаних із соціалізацією

українства. Оскільки така політика була властива багатьом поколінням чиновників, у народу виробилося стійке негативне ставлення як до посадовців, так і до їхніх указів, вчинків тощо, яке ми і фіксуємо у досліджуваному текстовому масиві: *Не розводьте тут оцеґо! – розсердилася Іруся. – Тут всякі люди стоять. Візьмуть на карандаш, то ще випрут через вас із роботи* [2, с. 239]; *Мій дідо любили казати: «Австріяки привчили нас до пор'єдку, тому треба всьо записувать». Через цю звичку мій дідо поманорували до Сибіру* [2, с. 282]; *Так-от, Ремзі, Гонкало і Прищюцько чартерним рейсом полетите в Москву, а там пересядете в їхній самольот і рознохаєте, що вони там придумали, бо це такі хлопці, що просто так нас із своїх братських об'ятій не випустять* [2, с. 419]. Вживання росіянізмів у цитатах має виразне стилістичне навантаження: ці мовні одиниці увиразнюють джерело негативу – тоталітарна політика радянської влади, її методи діяльності та боротьби із «непокірними» – звільнення, ув'язнення, стеження, диктатура тощо.

У досліджуваному текстовому масиві частотні також алюзивні посилання до світової історії. Так, загальновідомим є факт, що саме в часи правління Кучми, а саме 11 вересня 2001 року, відбулася серія терористичних актів з допомогою пілотованих літаків на території США. Тоді в організації терактів звинувачене мусульманське угруповання «Аль-Каїда», засноване 1988 року Усамою бен Ладеном (за деякими джерелами Осамою бен Ладеном) в Афганістані для боротьби із радянським вторгненням. Проте щодо специфіки діяльності цього угруповання загалом та щодо його лідера зокрема побутувало чимало версій, які не були підтвержені жодними фактами. Автор з легкою іронією та глибокою філософією ословлює одну з нерадикальних версій: *Ах, Ремзі, – мовив чоловік у білій чалмі, – бен Ладена немає. Його вигадали американські спецслужби, щоб захопити нафту в Аравії. Та бен Ладен живе у свідомості мільйонів людей. Цей світ ірреальний, Ремзі, бо вигадка в ньому сильніша за реальність. Бен Ладен і надалі буде прапором джихаду, а його роль вчора виконував Муса, сьогодні я, а завтра буде виконувати Абдула* [2, с. 390]. Водночас письменник намагається пояснити читачеві причину організації терактів: *Расизм – давня хвороба західної цивілізації, брате Ремзі. Сучасні західні люди ховають расизм під лицемірною маскою політкоректності, зневажаючи всіх, крім себе. Та вони хоч не говорять про це вголос, а в Росії про це говорять, нікого не соромлячись. Почитай, Ремзі, їхню літературу, подивись кіно, там, наче в собаки бліх, повно таких приємних для їхнього вуха слів, як америкос, чурка, хохол, пшек. Думаю, що ці слова – вітаміни, які допомагають їм рости у власних очах. То скільки ще «Боїнгів», брате Ремзі, треба пустити на хмарочоси, щоб у світі почали нарешті любити і поважати одне одного, га?* [2, с. 388]. Водночас автор стимулює читача до порівняння українських чиновників (неосвічених, жадібних, недалекоглядних) та правителів ісламського світу (Ремзі, прототипи бен Ладена): останні глибоко освічені, їхня мова правильна, багата, вони однаково добре оперують як політичною лексикою (*політкоректність, солідарність, спецслужби, цивілізації*) [2, с. 388–389], так і військовою (*автомати АК-47, зенітно-ракетні комплекси «Стінгер», «Базуки», снайперські гвинтівки ВВС і навіть рушниці Баррета*) [2, с. 388], і інтелектуальною (*поміркованої ентузіазм, ірреальний, свідомість*) [2, с. 387–390], а також їхній лексикон збагачений образними засобами мовлення: порівняннями (*ці слова – вітаміни, які допомагають*

ім рости у власних очах) [2, с. 388], метафорами (*Бен Ладен і надалі буде прапором джихаду*) [2, с. 390] тощо. Водночас автор демонструє і близькість чиновника до простого люду: він вживає сленгові лексеми (*америкоси, чурка, шиєки*), використовує психологічний прийом «рівності», суть якого полягає у вживанні слів на позначення спорідненості у звертанні до співрозмовника (*брате Ремзі, Я сам би на ішаку возив би чеченським братам усе, що Аллах послав* [2, с. 388]) та готовності підтримати свій народ, допомогти йому. З метою демонстрації актуальності та насущності обговорюваних питань у мовленні ісламських правителів повновартісно функціонують фразеологізми як книжного походження (*Де немає любові, там немає Аллаха* [2, с. 388]), так і народного (*Ти хочеш завоювати світ? А нуп тобі не розв'яжеться?* [2, с. 388]), а також трансформовані одиниці, що мають філософський зміст (*В сучасному світі любов до ближнього закінчується, коли з'являється найменша загроза, що заради солідарності з ним доведеться терпіти зниження температури в будинку хоча б на один градус*) [2, с. 388–389]. Такий прийом сприяє позитивному сприйняттю читачем на перший погляд ворожих слів'янській ментальності осіб-іновірців, а також ще більше зацікавлює реципієнта.

Аллюзія на твори художньої літератури та на літературні образи менш поширена в аналізованих нами творах письменника: *Ти глянь на цю конотопську почвару! – мовила крізь зуби Ядвіга. – Вона ще в дружини набивається!* [2, с. 175]; *А конотопська відьма не прийшла? – запитала бабця* [2, с. 321]. Вживання такого типу аллюзії зазвичай підпорядковане досягненню комічного ефекту або для побіжної характеристики персонажа, тобто такий тип аллюзії не має виразного змістотворчого навантаження. Водночас припускаємо, що автор свідомо не хоче вносити у свій текст семантику творів інших письменників, а буде свої оригінальні образи.

Таким чином, аллюзія як лінгвістичне явище активно функціонує у прозовій мові Володимира Даниленка. Використання аллюзії спрямоване на досягнення гумористичного, філософського чи містичного ефекту. Автор часто апелює до відомих осіб українського та світового політикуму, до подій вітчиз-

няної та зарубіжної історії з метою побудови темпорального тла роману та оповідань, для творення неповторних образів та з метою увиразнення зв'язку поколінь, повторюваності подій та типовості проблем, які постають перед персонажами.

Література:

1. Даниленко В. Газелі бідного Ремзі: Роман. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. 488 с.
2. Даниленко В. Сон із дзьоба стрижа: Збірка оповідань. Львів : ЛА «Піраміда», 2007. 384 с.
3. Кузнєцова Г.В. Аллюзія як лінгвістичне явище. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2014. № 9. С. 89–91.
4. Федосій О.О. Магічний реалізм у малій прозі Володимира Даниленка. *Літературознавчі студії*. 2013. Вип. 40 (2). С. 271–275.

Мельник Т. П., Задорожня А. М. Аллюзія в прозовій речі Володимира Даниленка

Анотація. В статті проаналізовано лінгвістичне явище аллюзії як одно з основних засобів мовної виразності в творах Володимира Даниленка. В процесі контекстуального аналізу описані особливості функціонування історичної та літературної аллюзії. Визначені найбільш поширені аллюзивні стилістичні прийоми в прозаї Володимира Даниленка.

Ключові слова: аллюзія, аллюзивний прийом, семантика, постмодерністський дискурс, інтертекстуальність.

Melnyk T., Zadorozhna O. Allusion in the prose language of Volodymyr Danylenko

Summary. The article analyzes the linguistic phenomenon of allusion as one of the main means of verbal expression in the works of Volodymyr Danylenko. In the process of contextual analysis the functional features of historical and literary allusions are described. The most commonly allusive stylistic techniques are outlined in the prose language of Volodymyr Danylenko.

Key words: allusion, allusive techniques, semantics, post-modern discourse, intertextuality.